

PRIKAZI

Vančo BOŠKOV, *KATALOG TURSKIH RUKOPISA FRANJEVAČKIH SAMOSTANA U BOSNI I HERCEGOVINI*. Orientalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XV, Sarajevo, 1988, str. 155

Našoj naučnoj javnosti odavno je već poznato da se u bibliotekama franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini čuva izvjestan broj rukopisa na orijentalnim jezicima, čiji znatan dio čine gramatike, razgovornici, slovnice, rječnici i glosari osmansko-turskog jezika. Svi ti rukopisi svjedoče da su se u vrijeme osmanske uprave u našim krajevima, osim bosansko-hercegovačkih muslimana, za turski jezik zanimali i franjevci. Naravno, taj interes je proizilazio iz njihovog nastojanja da u Bosni i Hercegovini, u koju su 1291. godine došli na poziv Stefana Dragutina a po izričitoj želji pape Nikole IV, nastave djelovati u znatno izmijenjenim uslovima relativno brze islamizacije domaćeg stanovništva i bitno drugačijim političkim, ekonomskim, društvenim i drugim okolnostima. Prvim konkretnim rezultatom te intencije može se smatrati i čuvena *Ahdnama* koju je fra Andeo Zvizdović, stariješina bosanskih franjevaca, godine 1463. dobio od sultana Mehmeda II, a u kojoj stoji da franjevci »mogu slobodno živjeti u skladu sa svojim zakonom.«¹) Mada sa turskim osvajanjima dijela Dalmacije i Ugarske bosanski franjevci šire područje svoga djelovanja, zbog čega u narodu ostaje poslovice *Kuda Turčin čordom, tuda fratar torbom*, ova garancija tokom viševjekovne turske uprave nije uvijek bila poštovana. Tako, između ostalog, zbog samovolje janjičara i odmetnika, na koju ni centralna vlast nije mogla djelotvorno utjecati, sultan Murat IV godine 1626. daje dozvolu franjevcima da nose civilna odijela, kako bi se lakše zaštitili od povremenih represalija. I taj momenat potvrđuje da su bosanski franjevci na svaki način nastojali stvoriti prostor za vjersku i prosvjetnu djelatnost. Po prirodni stvari, poznavanje turskog (= osmanskog) jezika bio je jedan od preduslova za rad u Bosni i Hercegovini. Zbog toga u franjevačkim bibliotekama nailazimo na veći broj štampanih (evropskih) gramatika i rječnika koje su fratri, nakon školovanja u Italiji, dobijali na poklon od strane *Congregatio de propaganda fide*, kao neophodne ud-

žbenike za rad u »turskim« krajevima. (Ista Kongregacija godine 1627. osniva i školu za misionare na Istoku). Izvjesno je da je među franjevcima bilo vrsnih poznavalaca ne samo osmanskog nego i arapskog jezika. Primjerice, godine 1637. Kongregacija određuje da se u Carigrad postavi Hijacit Veronski kao agent Svete zemlje i da mu se »dade jedan bosanski franjevac koji dobro zna turski jezik, da bi štitiio interese provincije Bosne srebrenne.«²) Takvih primjera ima mnogo. Stoga i franjevačke biblioteke čuvaju rukopise koji svjedoče o svojedobnom interesu fratara ovoga reda za turski jezik i, šire, za islamsko učenje. Zahvaljujući *Katalogu turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini* rano preminulog turkologa Vanče Boškova (1924-1984.), o toj se ostavštini sada zna mnogo više.

Katalog o kome je riječ sadrži sljedeća poglavlja: *Predgovor* (str. 7), *Uvod* (9-11), predgovor na njemačkom jeziku – *Vorwort* (14), uvod na njemačkom jeziku – *Einführung* (15-20), *Franjevačka knjižnica u Mostaru* (23-90), *Profesorska knjižnica Franjevačke gimnazije u Visokom* (93-111), *Samostan Svetog duha u Fojnici* (115-126), *Samostan Gorica u Livnu* (129-132), *Skrtaćenice, literatura i bibliografija* (133-135), *Indeksi djela na arapskom pismu, naslova u transkripciji, indeks autorâ, ličnih i geografskih imena, prepisivača i rukopisa sa datumom i mjestom prepisa* (139-155).

Kako autor ističe u *Uvodu* (str. 9), *Katalog* sadrži 177 opisa turskih rukopisa, od kojih 142 sa jednim i 35 sa više djela. Ukupan broj opisanih rukopisa, prema tome, iznosi 199. Brojčano najveći dio potiče iz Samostana u Mostaru (136), Profesorske knjižnice u Visokom (33), te 24 iz fojničkog i 7 iz livanjskog samostana. Pored rukopisa na turskom jeziku u *Katalog* je uvršten i izvjestan broj rukopisa na latinskom, talijanskom i srpskohrvatskom jeziku (svi se tiču osmanskog jezika), te nekoliko alhamijado tekstova.

Raznovrsnost tekstova (= rukopisa) svjedoči da oni nisu prikupljeni prema

određenom kriteriju. Veliki broj među njima čine rukopisi koji, uslovno kazano, pripadaju islamskom katehizisu (npr. *Vasiyet-i Birgevi* (18 primjeraka), *Kitab-i Üstüvâni* (17), *Şerh-i Vasiyet-i Birgevi* (4) i *Cevâhir-ül-islâm* (4)), te epistolarni zbornici (inşâ) sa dokumentima koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu, Kosovo i širi prostor Osmanskog carstva (npr. autograf epistolara Sadika Hilmiya Mostarca iz 1856. godine). Registrirana su i neka izuzetno vrijedna djela, npr. *Usûl al-hikem* Hasana Kâfija, Hadži Nesim-zadeova hronika *Gazavat-name* čiji se još jedan primjerak čuva u Nacionalnoj biblioteci u Parizu (str. 10), te nepotpuni rukopis *Divânu* (kaside i gazeli) poznatog pjesnika Ahmedija (umro 1413). Kao poseban kuriozitet i raritet među ovim rukopisima, autor *Kataloga* izdvaja prevod u rukopisu *Jevandolja po Mateji* iz 1722. godine, koji se čuva u zbirci fojničkog samostana. Ovo je jedini do sada poznati primjerak u nas. (U Nacionalnoj biblioteci u Parizu i u Leidenu postoji još nekoliko (identičnih?) rukopisnih prevoda ovoga *Jevandolja*, str. 11.) Znatan broj manuskriptata iz spomenutih biblioteka čine rječnici (arapsko-perzijsko-turski, latinsko-turski, tursko-latinski, tursko-talijanski, talijansko-turski, tursko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-turski), te gramatike, vježbanice i slovnice osmanskog jezika. Najveći broj ovih priručnika nastao je u I. polovini 19. st., u vrijeme kad su u fojničkom samostanu živjeli i djelovali vršni znalci orijentalnih jezika – fra Andeo Jelinić (umro 1837.) i fra Franjo Sitnić (umro 1845.), autor dva latinsko-turska rječnika (iz 1825. i 1833. godine) koja je namijenio »mladeži franjevačkog samostana koja se školovala« (str. 12). Potpuno se slažemo sa mišljenjem autora *Kataloga* da se fra Sitnić »s pravom može smatrati pionikom turkologije na bosanskohercegovačkim i jugoslavenskim prostorima« (ibid.). Mada većina gramatika i slovnica iz ovog perioda manje-više predstavlja ispise iz poznatih publiciranih gramatika (pretežno se koristio Meninski), njihov je značaj za historiju turkologije u nas nesumnjiv. Pored toga, rječnici, slovnice i razgovornici, makar i ne bili sasvim originalan doprinos, osobeni su po tome što njihovi autori vrlo često osmanske riječi bilježe latiničom ili ih, uz originalan navod, i transkribiraju, što je za izučavanje historijske fonetike turskog jezika od velike važnosti.

Najstariji rukopisi potječu iz 15. st. Tu spadaju jedan arapsko-perzijsko-turski rječnik za koji se kaže da bi mogao biti glosar na Zamahšerijev arapsko-perzijski rječnik, te spomenuti *Divân* pjesnika Ah-

medija. Autor *Kataloga* pretpostavlja da su oba djela prenesena u naše krajeve u vrijeme osmanskih osvajanja, ali ne isključuje i mogućnost da su mogla ovamo dospjeti i nešto kasnije (str. 11).

Pri izradi *Kataloga* V. Bošković je uglavnom služio uputstvima Volfganga Voigta, po kojima su radeni odlični katalozi turskih rukopisa u Njemačkoj. (*Katalogisierung der orientalischen Handschriften in Deutschland*. Jahresbericht der Westdeutschen Bibliothek, Marburg, 1957/58.) Za svako djelo koje nije registrirano ni u jednom od četiri kataloga *Türkische Handschriften in Deutschland* autor daje iscrpan opis sa nužnim referencama na postojeće, naše i strane, kataloge koji bilježe isti rukopis. Tako je korisnicima pružena mogućnost da saznaju gdje se još čuvaju njegovi prepisi ili eventualno original, kao i kompletnija informacija o broju tog rukopisa u svijetu i na teritoriji Jugoslavije. U slučajevima kad se radilo o djelu koje, zbog njegove nekompletnosti, nije bilo moguće identificirati, ili o rukopisu koji nije bio registriran ni u jednom od autoru dostupnih kataloga, davani su opširniji komentari i pretpostavke koje imaju za cilj da olakšaju buduća istraživanja.

Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini izašao je, nažalost, posthumno, četiri godine nakon smrti prof. dr. Vanče Boškovića čiji je prerani odlazak evropska turkologija obilježila na prikladan i dostojanstven način.¹⁾ Osim velikog značaja koji ima za jugoslavensku turkologiju, jer pruža kompletnu uvid u rukopise na turskom jeziku iz biblioteka franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini, ovo djelo, nesumnjivo na razini postojećih evropskih kataloga, svjedoči o mogućnostima jugoslavenske orijentalistike koja, mada društveno marginalizirana i opterećena konotacijama koje nemaju nikakve veze sa njenim pojmovno-terminološkim i sadržajnim određenjem, ipak bilježi svoje blistave trenutke. Kad je u pitanju rad na rukopisima, u tom nas uvjerenju, između ostalog, učvršćuju i djela publicirana tokom prošle godine: Katalog koji smo imali zadovoljstvo predstaviti i knjige M. Ždralovića *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima*.²⁾

1. O Fojničkoj *Ahdnami* pisao je i V. Bošković. Upućujemo na kompletnu bibliografiju koju je uradila S. Buzov: POF 34.1984 (1985): 7-9.

2. J. Jelencić, *Starine*, Knjiga 36, 1. ož 56, Zagreb, 1918, str. 113.

3. Vidjeti: *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. In memoriam Vančo BOŠKOV. H. G. Majer ed. Weisbaden, 1986, XI + 206 str.

4. M. Ždralović, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima*. Tom I: Sarajevo, 1988, str. 394; Tom II: Sarajevo, 1988, str. 460.
Ekrem Čaušević

Muhamed ŽDRALOVIĆ, BOSANSKO-HERCEGOVAČKI PREPISIVAČI DJELA U ARABIČKIM RUKOPISIMA, I i II, Biblioteka kulturno nasljeđe BiH, Svjetlost, Sarajevo, 1988, str. 394+(1), 461+(1).

Biblioteka Kulturno nasljeđe BiH 1988. godine ponovo je osvojila značajne poene za svoju izdavačko-knjižarsku kuću Svjetlost jednom veoma dragocjenom publikacijom. Ona nosi naslov *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima* a njen autor je dr Muhamed Ždralović. Značaj ovog rada je višestruk. Treba istaći da još uvijek nije pouzdano utvrđen broj arabičkih rukopisa¹ u Jugoslaviji, jedino je izvjesno da ih ima mnogo koji su pohranjeni u raznim institucijama širom naše zemlje, u privatnom vlasništvu pojedinaca i u inostranstvu. Takođe, valja napomenuti da je rad na obradi arabičkih rukopisa trajna preokupacija izvjesnog broja naših orijentalista i da je svaki obrađen i objavljen rukopis od velike vrijednosti. Mnogo je manji broj naučnika koji su svoj rad posvetili kataloškoj obradi ovih rukopisa premda je ona od velikog značaja za sistematizaciju daljeg rada u ovoj oblasti.

Treba posebno napomenuti da se sve do sada vrlo malo pažnje poklanjalo prepisivačima rukopisa, jer su po prirodi stvari autori bili u žiži interesovanja. Stoga je pažnje vrijedna i sama ideja dr Muhameda Ždralovića da posveti svoj rad ovim vrijednim ljudima koji su svojim prepisivačkim radom doprinijeli umnožavanju djela iz raznih oblasti te ih na taj način učinili pristupačnijim većem broju ljudi, nadasve ako se ima na umu da u to doba u Osmanskom Carstvu još nisu postojale štamparije (prvu je osnovao Ibrahim Mütefferika u Istanbulu 1727. godine).

Materijal koji je dr Muhamed Ždralović sakupio podijeljen je u dvije knjige, od kojih prva čitaocima nudi brojne informacije koje su nakon *Uvodnih razmatranja* svrstane u tri poglavlja i *Zaključak* (str. 299-303), zatim slijedi selektivni popis literature (str. 305-359), rezime djela na engleskom jeziku (str. 360-364), indeks mjesta (str. 367-371) i indeks ličnih imena (str. 372-391).

U okviru *Uvodnih razmatranja* (str. 7-22) nalaze se napomene o transkripciji arapskog pisma, popisi skraćenica, od onih opštih do skraćenica časopisa i izvora. U uvodu autor obrazlaže motive koji su ga podstakli da obradi ovu temu:

»Prepisivač je, o čemu ćemo detaljnije govoriti u posebnom poglavlju, istovremeno bio ne samo realizator teksta nego se, u izvjesnim slučajevima, u većoj ili manjoj mjeri, iskazivao i kao koautor. Raznim intervencijama, vlastitim dopunama, popratnim bilješkama uz tekst koji je prepisivao, davao je vlastiti udio, pa je djelo kao finalni produkt dobijalo novu vrijednost koja se ne bi smjela zanemariti, jer su u orijentalnim literaturama u velikoj mjeri takva koautorstva prerasla u zaseban rod komentara, glosa i superglosa.« (knj. 1, str. 10)

Prvo poglavlje ove knjige pod naslovom *Biblioteke arabičkih rukopisa na tlu Bosne i Hercegovine* (str. 23-84) podijeljeno je u dvije veće cjeline pod naslovom: *Izvori za utvrđivanje biblioteke arabičkih rukopisa* (str. 28-50) i *Značajnije biblioteke arabičkih rukopisa* (str. 51-84). Prva od njih obuhvata sljedeće naslove: Vakufname, Ostavinski dokumenti, Popisi djela i potpisi vlasnika knjiga (rukopisa) i Tekstovi djela. Unutar cjeline *Značajnije biblioteke arabičkih rukopisa* obuhvaćene su: Biblioteke arabičkih rukopisa na tlu BiH do kraja XIX stoljeća (Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Karadöz-begova biblioteka u Mostaru i Elči Ibrahim-pašina biblioteka u Travniku), Biblioteke u vrijeme Austro-Ugarske (Biblioteka Safvet-bega Bašagića), Zbirke rukopisa osnovane između dva rata (Orijentalna zbirka Arhiva JAZU u Zagrebu, Orijentalna zbirka Arhiva SANU u Beogradu i Orijentalna zbirka Provincijalata hercegovačkih franjevaca u Mostaru) i nekoliko zbirki arabičkih rukopisa u Jugoslaviji osnovanih poslije drugog svjetskog rata (Rukopisna zbirka Orijentalnog instituta u Sarajevu, Orijentalna zbirka Arhiva Hercegovine u Mostaru i Orien-

talni rukopisi Muzeja primjenjene umetnosti u Beogradu).

Drugo poglavlje ove knjige *Arabički rukopisi* (str. 85-215) sadrži pet cjelina od kojih prva *Izgled i oprema rukopisa* (str. 88-100) obrađuje oblike rukopisa, vanjsku i unutarnju opremu rukopisa; druga, pod naslovom *Sadržina rukopisa* (str. 101-117), pruža informacije o rukopisima kao djelima, kao zbornicima djela, bilježnicama i dokumentima; treća ima naslov *Bilješke u rukopisima* (str. 118-149) i obuhvata bilješke prije teksta djela, uz tekst djela i bilješke iza teksta djela; četvrta, pod naslovom *Vrste prijepisa* (str. 150-158), navodi autografe, prepise s autografa ili pod nadzorom autora, prepise poznatih prepisivača i prepise nepoznatih prepisivača; peta cjelina *Djela u arabičkim rukopisima* (str. 159-215) sadrži podatke o identifikaciji naslova i imena autora djela u rukopisima, tematici djela u arabičkim rukopisima, djelima pisaca s tla Bosne i Hercegovine i o adžamijskoj literaturi.

Treće poglavlje pod naslovom *Prepisivači arabičkih rukopisa* (str. 217-298) podijeljeno je u tri cjeline od kojih je prva *O imenima prepisivača* (str. 226-233), druga *Profesije i zvanja prepisivača* (str. 234-270) u kojoj se osim raznih profesija i zvanja prepisivača mogu naći i podaci o brojnim medresama sa cjelokupne teritorije nekadašnjeg Osmanskog Carstva u kojima su naši prepisivači obavljali svoju djelatnost, zatim o tekijama, džamijskama, tvrđavama i mahalama kao mjestima prepisivanja; treća pod naslovom *Prilozi biografijama istaknutih bosansko-hercegovačkih prepisivača* (str. 271-298) u kojoj se navode i dopunjavaju najvažniji podaci iz biografija naših prepisivača, a spominju se, između ostalih: Ahmed Mostarac, Mustafa b.h. Muhamed Zergeri Saraji, Mustafa b. Jusuf b. Murad Mostari (Ejubizade), Mustafa Naimi i dr.

Uz navedena poglavlja mogu se naći i znalački odabrani faksimili pojedinih rukopisa koji uz ovako bogat i informativan sadržaj izvanredno dopunjavaju ovo djelo, koje je svojevrsan odraz činjenice da je autor ove knjige dr Muhamed Ždralović obrađujući ovu temu sakupio ogromnu masu podataka o preko 1100 prepisivača i preko 2300 prepisanih djela i uspio da je sistematizuje na veoma interesantan, nadasve ekonomičan i pristupačan način. U okviru *Zaključka* autor kaže:

»Svjesni smo činjenice da ni broj prepisivača niti broj prepisanih djela nije ni blizu realnom, ali je sasvim dostatan da ukaže na potrebu daljeg izučavanja fe-

nomena prepisivanja djela u arabičkim rukopisima kao dijela kulturno-historijskog nasljeđa ne samo Bosne i Hercegovine, nego i šire.« (knj. 1, str. 303)

Druga knjiga sadrži sljedeće: *Uvod* (str. 7-9), *Kratice izvora* (str. 10-12), *Kratice časopisa i literature* (13. str.), *Kronološki pregled* (str. 15-347) na čijem su kraju uvršteni i *Prepisivači nedatiranih i onih djela u kojima je datum prijepisa naknadno utvrđen* (str. 329-347), zatim slijede indeksi: *Indeks prepisivača* (str. 351-388), *Indeks djela* (str. 389-424), *Indeks autora* (str. 425-452) i *Indeks mjesta* (str. 453-459).

S obzirom na težinu obavljenog posla, obilje prikupljenog materijala i ostalih specifičnosti djela ovakve vrste, mogu se uočiti izvjesne manjkavosti, a prvenstveno *tehničke*. Prva generalna primjedba bila bi čisto vizualne prirode kad je riječ o *Kronološkom pregledu*. Naime, da su se između pojedinih godina u kojima se javljalo više prepisivača i više djela napravili malo veći razmaci, *Kronološki pregled* bi bio puno pregledniji. Ista primjedba bi se mogla staviti i na razmake koji bi trebali čak i vizualno grupisati djela jednog te istog prepisivača. No, to je kod ovog djela izostalo do te mjere da ima slučajeva (knj. 2, str. 187 i 188) da se samo ime prepisivača nalazi na jednoj stranici, npr. Ahmed b.h. Redžep Mostari, a svi ostali podaci na sljedećoj. Na žalost, ovo nije usamljen slučaj, već propusta ove vrste ima toliko da ih je isušive za nabravanje budući da obuhvataju cca. 50% teksta.

Osim sadržaja mnogo bogatijeg nego što bi se iz samog naslova ovog djela moglo naslutiti, autor je za obje knjige sačinio i brojne indekse koji svim njihovim korisnicima omogućavaju da dođu do željenih informacija najkraćim mogućim putem.

Provjera indeksa po metodu slučajnog uzorka pokazuje da su dosta precizni, premda ima izvjesnih propusta. Tako npr u knj. 2 na str. 381 *Indeks prepisivača* upućuje: Omer Bosnavi Zagoravi Kiličzade - 1671, no, kad se pogleda jedinica pod brojem 1671 dode se do podatka da je prepisivač tog djela Halil b. Ahmed iz kasabe Stolač, što je registrovano i u *Indeksu prepisivača* na str. 362: Halil b. Ahmed, 1671-1681.

Dalje, u knj. 2 na str. 164 ispred jedinice 1023 izostavljeno je ime prepisivača tako da proizilazi da je Ahmed b. Murad Belgradi prepisao i djelo pod rednim brojem 1023 - što je *neispravno*, dok se u indeksu imena prepisivača nalazi podatak koji je tačan tj. Hasan b. Mustafa b. Ali - 1023 (knj. 2, str. 364).

U knj. 2, str. 342 pod rednim brojem 2302 nije naveden autor datog djela, što je očigledno pri štampanju izostavljeno, a *trebalo bi da stoji* Muhammad b. Pîr 'Alî al-Bîrkawî (Birgivi).

Kod popisa djela koja je prepisao Omer b. Muhamed b. R. Bosnavi (Knj. 2, str. 222-223) izostavljen je jedan od rukopisa koje je takođe on prepisao (OIS, 3463/2) čiji je naslov *Ta' liq ul-fawâdil 'alâ i' râb il - 'awâmil* (Zajdnizadeov komentar na Birgivijinu sintaksu arapskog jezika *Kitâb ul- 'awâmil il -ğadîd* koju je 'Omar al-Bosnawî 1211/1796. godine prepisao u Istanbulu dok je bio vratar medrese Şehzade).

Kod djela u knj. 2, str. 245, br. 1588 koje je prepisao Murteza(n) b. Ahmed iz Orahovice izostavljen je još jedan prepis istog prepisivača, a pod brojem OIS 3357/1 tj. *Şarhu kitâb il - 'awâmil il-ğadîd* (Komentar na Birgivijino djelo iz sintakse arapskog jezika *Kitâb ul- 'awâmil il-ğadîd*) prepisano takođe 1217/1802. godine. Što se tiče autora pomenutog djela pod brojem 1588 pogrešno stoji: Sarwî (?), a *trebalo bi*: Surûrî.

Zatim, neki su rukopisi pogrešno identifikovani. Npr. u knj. 2, str. 265, pod rednim brojem 1736 stoji: prepisivač Abdulah b. Muhamed Ljubinli (Ljubinac), djelo: Al- 'awâmil fin-nahw (Regensi u sintaksi arapskog jezika), autor: Abû Bakr b. 'Abdurrahman al-Ğurġânî (pogrešno), a *ispravno bi bilo* autor: Muhammad b. Pîr Ali al-Bîrkawî (Birgivi), i uz to bi bilo poželjno da uz naslov djela stoji i napomena da je to isto što i *Kitâb ul- 'awâmil il-ğadîd*.

Dalje, u knj. 2, str. 266, jedinica br. 1737 stoji uz naslov djela: *Ta' liq ul-fawâdil 'alâ i' râb al- 'awâmil* (Komentar Džurdžanijevog djela iz sintakse arapskog jezika) što je pogrešno, a *trebalo bi da stoji*: Komentar *Birgivijinog* djela *Kitâb ul- 'awâmil il-ğadîd* iz sintakse arapskog jezika.

U knj. 1, str. 156 piše: »Ovdje ćemo kao primjer navesti dva sačuvana *autografa* Hadži Mustafe Mostarca - djela, Aš-Şarh as-sadîd...«, jedan u OZJA br. 1480, a drugi u Orijentalnom institutu u Sarajevu br. 234, MT 328.¹ Primjerak u OZJA je čistopis, nema marginalnih niti interlinearnih bilješki, a stariji je od primjerka Orijentalnog instituta.« Vezano za ovu konstataciju, može se reći da je uspo-

redbom ova dva rukopisa očigledno da nisu pisani istim rukopisom i da rukopis koji se čuva u Orijentalnom institutu nije *autograf* već prepis - prepisao ga je Ut-mân koji je po zanimanju najvjerovatnije bio mu'îd (repetitor).

Za *Kronološki pregled* mogla bi se navesti još jedna generalna primjedba, premda je i sam autor u predgovoru to konstatovao, a sastoji se u sljedećem: *nisu ujednačeni naslovi djela* pa se jedno te isto djelo može naći pod više naslova, premda je autor kroz napomene, ili barem indeks naslova imao izuzetnu priliku da objedini sve varijante naslova jednog djela. Takođe, kod navođenja komentara moglo se naznačiti na koje su osnovno djelo komentari napisani, kao što je i postupljeno na pojedinim mjestima, te bi se samim tim pružile potpunije informacije. Osim toga, činjenica da autor ovog djela, dr Muhamed Ždralović, nije izvršio uvid u sve popisane rukopise ima za posljedicu to da podatke koje navodi za pojedine rukopise valja primiti sa izvjesnom rezervom i prije eventualnog daljeg korištenja ponuđenih podataka o rukopisima preporučljivo bi bilo prethodno pregledati rukopise zbog mogućih pogreški koje su se mogle javiti bilo u izvorima koje je koristio, bilo njegovom omaškom.

Sve naprijed navedeno samo je još jedan od dokaza koliko je posao ove vrste obiman i komplikovan. Od autora ovakvih djela ipak se očekuje stanovita preciznost, premda se nj u kom slučaju pojedini previdi ne mogu izbjeći, ali se barem mogu svesti na najmanju moguću mjeru. Stoga bi se moglo preporučiti da u slučaju drugog izdanja ove knjige koja predstavlja nastavak i proširenje istraživanja odbranjene doktorske disertacije, i sam autor izvrši reviziju *Kronološkog pregleda* i učini ga uistinu pouzdanim izvorom informacija za dalje vidove naučne i stručne obrade.

¹ Rukopisi napisani arapskom grafičkom i perzijskom jeziku.

² Moj kurziv.

³ Ovaj se rukopis pogrešno navodi kao autograf i na str. 39 u radu Saliha Trake i Lejle gazić, »Rukopisna zbirka Orijentalnog instituta u Sarajevu«, Orijentalni institut, Sarajevo, 1976, POF br. 25/1975, str. 27 - 43.

ELISABETH SIEDEL, SABAHATTIN ALI, MYSTIKER UND SOZIALIST (BEITRÄGE ZUR INTERPRETATION EINES MODERNEN TÜRKISCHEN AUTORS), ISLAMKUNDLICHE UNTERSUCHUNGEN, BAND 90, KLAUS SCHWARZ VERLAG, BERLIN 1983.

Autor Elisabeth Siedel u svojoj monografiji obrađuje književno stvaralaštvo savremenog turskog književnika Sabahattina Alija (1906–1948). Književnik o kome je ovdje riječ spada u najznačajnije turske književnike u prvoj polovini dvadesetog vijeka. To je vrijeme burnih društvenih promjena u Turskoj, vrijeme kada pada Osmansko carstvo i kada se uspostavlja Republika. Ova zbivanja se odražavaju u svim sferama života, pa i u djelima umjetnikâ i književnikâ. Sabahattin Ali je svoj spisateljski život započeo poezijom, a kasnije prelazi na priče i romane. Najznačajnije su mu kratke priče u kojima kazuje o životu anadolskog seljaka u vrijeme krupnih društvenih promjena. Zbog ovakve teme njegova djela privlače pažnju ne samo istoričara književnosti, nego i sociologa i istoričara.

Autor monografije pod naslovom »Sabahattin Ali, mistik i socijalist« na oko 400 stranica veoma iscrpno analizira iz različitih aspekata ukupno stvaralaštvo ovog turskog književnika.

Monografija se sastoji iz 4 veća dijela:

A. Kratak pregled biografije (1–64)

B. Književnikovi tekstovi i dosadašnja istraživanja (65–89)

C. Mistik Sabahattin Ali (90–193)

D. Sabahattin Ali kao kritičar društva (194–298)

U prvom dijelu monografije autor u četiri poglavlja čitaoca upoznaje sa životom književnika Sabahattina Alija. Poglavlja su naslovljena:

I. Djetinjstvo i mladost (1–15)

II. Pripadanje »Ljevici« (16–35)

III. Život u Ankari (35–49)

IV. Poslednje godine (49–64)

Nakon detaljnog kazivanja književničke biografije, autor prelazi na drugi dio u kome daje podatke o ukupnom stvaralaštvu ovog književnika. Ovaj dio sadrži dva poglavlja:

I. Pregled tekstova (65–73)

II. Dosadašnja istraživanja (73–89).

U prvom poglavlju navedena je godina i mjesto publikovanja svakog pojed-

nog djela Sabahattina Alija. Poteškoću u ovom poslu svakako je predstavljalo to što do sada nije načinjeno kritičko izdanje ukupnog stvaralaštva ovog književnika. Autoru su, kako navodi, poslužili kao osnov devet svezaka koje je načinio sam književnik sabravši svoja djela tako da jedan svezak čini zbirku pripovjedaka iz jednog perioda, ili sadrži sve nastavke jednog romana koji su objavljivani u različitim publikacijama. U monografiji su najprije obrađena turska izdanja. Rezultate ovog istraživanja autor prilaže na str. 71. u vidu tabele u kojoj se vidi gdje je i kada objavljena neka zbirka poezije, zbirka pripovjedaka ili neki roman, te da li je i koliko kasnijih izdanja bilo. Nakon turskih, obrađena su bugarska izdanja sa napomenom šta sadrži svaki pojedini naslov i sa navedenim imenom prevodioca. Na jednoj stranici autor govori i o ostavštini književnika Sabahattina Alija koja sadrži neke neobjavljene pjesme, te korespondenciju sa drugim književnicima i sa porodicom.

U drugom poglavlju autor daje kritički pregled svih osam postojećih monografija o Aliju. Najviše je prostora posvećeno monografija Asima Bezirci-ja, prvoj od svih monografija o ovom književniku koja u središte pažnje stavlja njegovo književno djelo. Autor zatim nekoliko stranica posvećuje člancima u novinama i časopisima. Ovi članci većinom predstavljaju recenzije i prikaze Alijevog književnog djela u povodu novog izdanja. Istaknuto je da su upravo novinski članci doprinijeli da ovaj književnik ne padne u zaborav, što se moglo dogoditi jer je desetljećima bio negiran od strane književnih kritičara. Autor zatim evidentira sve njoj

poznate književno-istorijske priloge o Sabahattinu Aliju gdje prije svega spadaju kratki napisi u istorijama književnosti i leksikonima. Na kraju daje napomene i o malobrojnim napisima ili radovima o ovom književniku na njemačkom jeziku.

Prva dva dijela monografije čini se kao uvod u njena druga dva značajnija

dijela u kojima autor vrši analizu samog književnog stvaralaštva. Treći dio monografije (Mistik Sabahattin Ali) sastoji se iz sljedećih poglavlja:

I. Sumnja u svijet (90-97)

II. »Kolo sudbine« (97-103)

III. Povlačenje u unutarnji svijet (104-193)

U prva dva dijela autor se zadržava na komentiranju društvenih prilika koje će znatno uticati na književnost Sabahattina Alija. Njegovu književnost karakterizira pesimističan ton što je neposredna posljedica tadašnjih zbivanja u društvu. Kako on pripada onoj generaciji čija je veza sa osmanskom tradicijom isuviše slaba, ali se i veza sa novom epohom teško uspostavlja, njegov svijet je pun disharmonije i proturiječnosti; on se nalazi u neprestanom traženju svog identiteta. U tom traženju on teži »svijetu istine« (hakikat dunyasi) što autor Elisabet Siedel ističe kao značajnu karakteristiku književnosti Sabahattina Alija. Želja za dostizanjem sebi postavljenog cilja vodi književnika povlačenju u svoj unutarnji svijet, u carstvo sopstvene fantazije, očekujući da tu nađe istinu koja je izgubljena u stvarnom svijetu.

Povlačenje u unutarnji svijet je po mišljenju autora ove monografije, kako kod S. Alija tako i kod drugih književnika ovog vremena posljedica uticaja misticizma. Povučenošću u svoj svijet različito se odslikava u Alijevog književnosti u različitim periodima njegovog života. Istanbulska sredina je pružila sasvim odgovarajuće uslove književniku koji želi da živi slobodno, daleko od anadolske provincije. Zato je glavni junak njegovih priča nastalih u ovom periodu, vagabund, slobodan čovjek. U Ankari pak, on se povlači u sebe jer ne može da se navikne na ovaj novi, njemu sasvim stran građanski život. U ovoj sredini protagonist njegove priče postaje otac porodice, namještenik u novonovom preduzeću.

Okrenut istraživanju svog unutarnjeg svijeta, književnik traži carstvo harmonije koje nije opterećeno problemima svakodnevnog života. Kako ističe autor monografije u jednom dijelu stvaralaštva književnik potpunu sreću dostiže u susretu sa smrću. U drugom pak dijelu, on se predstavlja kao »ašik« zaljubljenik koji čezne za svojom dragom. Sada je vizija drage (yarin hajali) metafora traženog carstva ljepote i istine. E. Siedel ukazuje na to da kod S. Alija nije riječ o realnoj dragoj koja stvarno postoji; »draga« svoje pravo značenje postiže kroz svoju odsutnost koja zaljubljenog podstiče u njegovom traženju svijeta sreće. Autor zapaža da se

Alijev junak »ašik« približava Medžnunuu iz Nizamijevog epa; i kod Alija su susret sa dragom i zajednička sreća kratkotrajni.

Ovo poglavlje završava analizom odnosa književnika prema svojoj umjetnosti. Za umjetnika koji traži svijet harmonije i istine jedino je stvaralački proces put, utjeha i olakšanje. On smisao svoje egzistencije vidi samo u stvaranju »istinske umjetnosti«. S. Ali smatra da »istinska umjetnost« mora biti univerzalna. Autor monografije uočava kod S. Alija tri aspekta univerzalnosti istinske umjetnosti. Prvi aspekt je da se umjetnost ne vezuje za određeno vrijeme i određeni prostor. Drugi aspekt je da se ne vezuje za samo jednu umjetnost. Treći aspekt ona posebno ističe. Naime, S. Ali sposobnost umjetničkog stvaranja jednako priznaje i muškarcima i ženama, što je u književnosti njegovog perioda nešto sasvim novo. Stoga autor smatra da kroz ovaj aspekt. S. Ali daje svoj prilog emancipaciji žene.

Posljednji, četvrti dio monografije sadrži sljedeća poglavlja:

I. Autor i niži društveni slojevi (194-260)

II. Utopija slobodnog društva (261-289)

E. Siedel je u svojoj monografiji na više mjesta istakla da je motiv književnosti S. Alija težnja za svijetom istine i jedinstvom između »ja« i vanjskog svijeta. Dok je jedan pravac nalaženja istine povlačenje u svoj unutarnji svijet, drugi pravac književnika vodi upravo prema vanjskom svijetu.

Sada on uočava da izvan zasićenog građanstva izgubljenog identiteta postoji i jedan drugi svijet, društveni slojevi koji su, kao i on sam, žrtva »svijeta laži«. Upravo je to razlog da umjetnik ostavi po strani razmišljanja o suprotnosti vanjskog i svog unutarnjeg svijeta. On se sada bavi antagonizmom između dva nepomirljiva društvena sloja, između bogatih i moćnih na jednoj strani, i onih koji su isključeni iz bogatstva i moći na drugoj strani. E. Siedel ističe da Ali o nižim slojevima društva kazuje, ne sa distance intelektualca-posmatrača, nego im daje priliku da sami govore. Zato se u njegovoj književnosti javljaju elementi govornog jezika obogaćenog turskim riječima.

U drugom poglavlju autor monografije ukazuje na književnikovo poistovjećivanje sebe sa ovim slojevima društva koji su, kao i on, podstaknuti na traženje boljeg svijeta. On u ovim društvenim masama vidi revolucionarni potencijal koji može stvoriti novi harmoničan svijet.

Poslije kraćeg zaključka (299-300) autor daje popis korištene literature.

(301–340). Najprije navodi popis djela književnika S. Alija i to prvo književnih dijela, zatim književnih kritika, novinskih članaka, intervjua i prevoda sa njemačkog na turski. Zatim navodi podatke o djelima koja su prevedena na strane jezike, ime prevodioca i gdje je i kada prevod objavljen. Na str. 325–340 navedena je sekundarna literatura, nakon čega slijedi indeks najprije ličnih imena, zatim geog-

rafskih pojmova, i vlastitih imena te indeks autorâ djela i časopisa, što u mnogo-me olakšava snalaženje u monografiji.

Smatramo da je monografija Elisabeth Siedel nezaobilazna za sve one koji se bave studijem savremene turske književnosti. Istovremeno je veoma dragocjena za sve koji se bave promjenama u Turskoj na početku ovog vijeka.

Kerima Filan

A. J. Turner: THE TIME MUSEUM. VOL. 1. TIME MEASURING INSTRUMENTS, PART I ASTROLABES & ASTROLABE RELATED INSTRUMENTS. Ed. The Time Museum, Rockford 1985, str. 1–268.

Izdavač ove knjige, Time Museum iz Rockforda (Illinois, USA) nije ustanova koja iza sebe ima dugu tradiciju kao neke druge, slične institucije u svijetu (Uhrenmuseum u Beču, Maritime Museum u Londonu ili Musée de l'Horlogerie et de l'Emailerie u Ženevi). Za posjetioce je otvoren tek 1970. godine, ali snažnija ekspanzija počinje desetak godina kasnije, tako da sada ovaj muzej u svojih 14 sala ima preko 3000 eksponata što nikako nije mali broj s obzirom na vrstu muzeja.

Svi eksponati raspoređeni su po temama: Rani instrumenti za mjerenje vremena (3000 B. C. – 1275 A. D.); Evolucija mehaničkih satova (1275–1540); Stoljeće ekstravagancije (1540–1640); Skok preciznosti (1640–1730); Određivanje longitude tj. geografske dužine (1530–1790); Satovi za domaću upotrebu: francuski i engleski uticaj (1730–1770); Precizni satovi (1790–1840); Francuska dominacija (1770–1840); Satovi za domaću upotrebu u Evropi i na Dalekom istoku (1770–1840); Amerika i razvoj masovne produkcije (1770–1890); Masovna produkcija i standardizacija vremena (1840–1890); Produkcija i preciznost (1840–1890) i Nastavak prečišćavanja frekvencije od 1945. do danas.

Pored sakupljanja i prezentacije sprava za mjerenje vremena i satova iz različitih epoha, Time Museum je razvio i solidnu izdavačku djelatnost. Prvo izdanje bilo je po obimu malo, svega 32 strane, ali sa odličnim ilustracijama i instruktivnim tekstovima (autori William Andrews i Seth Atwood).

Slijedi vrlo obiman projekat – izdavanje višetomnog kataloga muzeja koji treba da obradi i prikaže sve najvažnije eksponate. Koliko je taj poduhvat obiman, najbolje pokazuje sadržaj prvog toma koji se sastoji iz četiri dijela (knjige):

1. Astrolabi, horizontalni instrumenti i kvadranti
2. Sunčani satovi i nokturnali
3. Vođeni satovi, satovi sa plamenom i pješćani satovi
4. Astronomski i drugi instrumenti, a to je tek djelimično sadržano u prve dvije tematske skupine muzeja.

Knjiga što je ovdje želim predstaviti je prva knjiga iz prvog toma. Autor je Anthony J. Turner iza kojeg stoje mnogobrojni članci i knjige, od kojih su svakako najznačajnije »The Clockwork of the Heavens« (1973) i »Scientific Instruments« (1975) koju je napisao zajedno sa Harriet Wynter, inače poznatom kolekcionarkom starih instrumenata.

Knjiga je urađena tako da predstavlja istovremeno i katalog i stručno djelo. Kataloški dio čine izvanredne kolor reprodukcije instrumenata koje nadopunjuju tekstovi pisani na zavidnom stručnom nivou. Svaki predstavljeni instrument prati nekoliko osnovnih naznaka interesantnih za istraživače: tip instrumenta, vrijeme izrade, materijal, spoljne dimenzije, signatura(e), inventarski broj, porijeklo, bibliografska nota o autoru³), te opis instrumenta sa načinom upotrebe i potrebnim komentarima.

Prije kataloškog dijela, za svaku vrstu instrumenta, autor je dao opšti prikaz konstrukcije (sa znalački urađenim shematskim crtežima), njen nastanak i razvoj, korištenje, najznačajnije autore i rasprave o tim instrumentima i sl.

Knjiga se sastoji iz dva dijela. U prvom, većem dijelu dati su astrolabi, a u drugom, astrolabima slični instrumenti.

Astrolabe autor dijeli na četiri vrste i to:

- planisferne astrolabe
- univerzalne astrolabe
- linearne astrolabe

– sferne astrolabe³).

Prva vrsta astrolaba, planisferni, najrasprostranjeniji su i korišteni su u širokom vremenskom periodu, od stare Grčke – stereografska projekcija se veže za Hiparha iz Niceje (oko 150 B. C.) – do u XVIII stoljeće, u islamskim zemljama. Radi sistematičnijeg prikaza autor ih dalje dijeli, što je inače uobičajeno, na evropske i islamske, a ove opet, prema regionima gdje su izrađivani, na perzijsko-sirijsko-egipatske, špansko-magrebske i indo-perzijske.

Početke islamskih astrolaba autor veže za imena al-Fazarija iz VIII stoljeća (djelo »Kitab al-'amal bi'l-asturlab al-musattah« (Knjiga o upotrebi ravnog astrolaba) i al-Farghaniya iz IX stoljeća koji je dao prve teoretske principe konstrukcije astrolaba.

U X stoljeću, preko Magreba i Španije, i Evropa se upoznaje sa astrolabom. Tom upoznavanju dao je svoj veliki doprinos i naš čovjek, Herman Dalmatinac, koji 1143. godine prevodi Ptolomejevo djelo »Planisphaerium«. Mada prvi datirani astrolab u zapadnoj Evropi, do sada poznat, potiče iz XIV stoljeća (1326. g.), sa sigurnošću se može tvrditi da njegova primjena ovdje počinje jedno stoljeće ranije. Zlatno doba astrolaba u Evropi je XVI i XVII stoljeće kada u radionicama Francuske, Engleske, Italije i Njemačke dolazi do velike produkcije. Ne zaostaju mnogo ni flamenski majstori (npr. Gemma Frisius).

Od univerzalnih astrolaba prikazana su samo dva tipa: tzv. Saphera Azarchelis i engleski univerzalni kvadrant.

Sferni astrolabi, mada vrlo rijetki kao instrumenti, bili su predmet mnogih teoretskih rasprava najpoznatijih islamskih astronoma kao što su al-Khwarizmi, an-Nayrizi, al-Biruni i al-Marrakushi. Time Museum u svojoj kolekciji ima jedan primjerak istočne provenijencije, a kao autor je naznačen Musa.

U drugom dijelu knjige, u kojem su obrađeni instrumenti slični astrolabima, predstavljeni su horizontalni instrumenti, astrolab-kvadranti i astrološki astrolabi.

Horizontalni instrument je poseban oblik jednostavnog širinskog astrolaba kod koga se ravan projekcije kreće od ekvatora do posmatračevog horizonta. Tipičan predstavnik ove vrste instrumenata je tzv. engleski dvostruki horizontalni sat. Kao instrumenti oni su vrlo rijetki i malo je kolekcija u svijetu koje se mogu pohvaliti da ih posjeduju.

Još su rjeđi astrološki astrolabi. Time Museum u svojim zbirkama ima samo jedan, i to djelimično sačuvan tzv. francus-

ki univerzalni matematički instrument poznat i kao »Pentakozma«.

Astrolab-kvadranti su za nas svakako najinteresantniji jer su zastupljeni i u našim zbirkama⁴). U ovoj knjizi su prikazane dvije vrste: engleski kvadrant⁵) i turski kvadrant.

Principijelno se ova dva instrumenta ne razlikuju. U osnovi im je tzv. Prophatusov kvadrant⁶).

Do astrolab-kvadranta kao instrumenta došlo se stereografskom projekcijom nebeskog svoda iz južnog pola na translacijalnu ravan postavljenu u tački sjevernog pola (kao kod astrolaba), a zatim preklapanjem te projekcije prvo po osi istok-zapad, a zatim po osi sjever-jug, tako da se dobije četvrtina kruga. Dok je kod astrolaba reta (pauk) sa ekliptikom i zvijezdama pokretna, kod astrolab-kvadranta linija ekliptike je nepokretna, a pokretna je nit sa pomičnim čvorom na sebi koji odgovara zvijezdama.

Katalog sadrži samo jedan turski kvadrant. Nosi inventarski broj 985, kataloški 28, a njegov izgled prikazan je na fotografijama br. 171 i 172 (str. 213–214).

Kvadrant je izrađen od drveta, lakiran, sa žutom površinom i crvenim ivicama. Spoljašnja dimenzija je 128 mm. Linije i oznake na kvadrantu ispisane su crvenim i crnim mastilom. Na strani sa mukantaratnim kvadrantom nalaze se dva polja u obliku polukruga sa uputstvom za korištenje nisf-i fadle, a na strani sa sinus kvadrantom tri takva polja sa uputstvom kako upotrebljavati tamkin. Izuzev trostruke linije koja oivičava polja sa uputstvom, nema drugih dekorativnih elemenata.

Dalje treba istaći da među podacima koji u katalogu prate svaki instrument, autor A. J. Turner navodi da ovaj kvadrant nije ni potpisan ni datiran. Autor pretpostavlja da se radi o instrumentu koji potječe iz kasnog XVIII ili ranog XIX stoljeća.

Međutim, na priloženoj fotografiji (sl. 171) koja prikazuje rub'ul mukantarata, ove se dvije signature mogu vrlo lijepo pročitati. Ona u uglu kod sjevernog pola, gdje se obično potpisuje autor kvadranta, kaže da je to neki Ali, a na dnu linije sjever-jug (kod Jarčevog povratnika), gdje je uobičajeno mjesto za datiranje, stoji godina 1260. po H. (1843/4 A. D.).

Kako je došlo do ove greške može se pretpostaviti na osnovu bilješke 53 (str. 212), u kojoj se A. J. Turner zahvaljuje dr-u G. L. Lewisu sa Oxforda na prevodima turskih natpisa na instrumentu. Vjerovatno je dr Lewis preveo samo tekst uputstva za tamkin i nisf-i fadlu, ali ne i signa-

ture i druge oznake, što je navelo autora kataloga na spomenuti zaključak u pogledu datiranja i autora.

Greške, slične ovoj, kod opisa i determinacije drugih islamskih instrumenata izbjegnute su autorovim korištenjem brojne literature, prije svega kataloga Brieux-Maddison¹⁾. Iako se ovdje radi o samo jednoj grešci, ona nije zanemariva, pogotovo nije primjerena ovakvom izdanju, a o autoru da i ne govorimo.

Ono što je za nas posebno interesantno, jeste podatak da je astrolab-kvadrant rađen za geografsku širinu 43 što odgovara našim krajevima (Hercegovina, Sandžak). Sam izgled i dekorativni elementi kojima je ukrašen čine ga bliskim našim kvadrantima. I autor kvadranta Ali, nije, bar po imenu, nepoznat. Jedan njegov astrolab-kvadrant iz 1245. po H. (1829/30 A. D.) čuva se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, a druga dva u Gazi Husrev-begovoj muvekihithani, iz 1224. po H. (1809/10 A. D.) i 1205. po H. (1810/11 A. D.). Međutim, čini se ipak da ovaj sarajevski majstor nije autor kvadranta iz Time Museuma.

Pored ovog kvadranta, koji se nalazi u zbirci Time Museuma, poznat je još jedan astrolab-kvadrant, koji je, po svemu sudeći, nastao u našim krajevima. Naime, u zbirci Leonarda Lintona²⁾ čuva se jedan kvadrant, turskog tipa, koji je urađen za geografsku širinu 44, što je takođe širina naših krajeva (Sarajevo, npr.). Signatura na instrumentu kazuje da je autor neki Hilmi, a vrijeme izrade god. 1304. po H.

(1886/87 A. D.)³⁾. I ovaj kvadrant je po svom izgledu vrlo sličan nekim iz naših krajeva, npr. onom iz Konjica⁴⁾.

¹⁾ The Time Museum - An Introduction. Ed. The Time Museum, Rockford, 1983. Prijetno je zahvaliti A. Brieuxu čijom susretljivošću sam došao do ove knjižice.

²⁾ Ove osnovne razlike o nekom instrumentu standardizovalo je za astrolabe Societe Internationale de l'Astrolabe, odnosno A. Brieux i F. Maddison u djelu »Repertoire des facteurs d'Astrolabes et de leurs oeuvres: premiere partie: Islam plus Armenie, Georgie, et Inde Hindou. Paris, 1985.

³⁾ Ova vrsta astrolaba je prava rijetkost.

⁴⁾ O tipovima kvadranta korištenih u Bosni i Hercegovini vidi moj rad: Kvadranti u Bosni i Hercegovini. Anali GHB, XIII - XIV/1987, Sarajevo 1987, str. 227 - 240.

⁵⁾ Ovaj tip kvadranta nije korišten u Bosni i Hercegovini, ali je zato bio poznat u Dubrovniku gdje su ga vjerovatno koristili pomorci. Jedan primjerak se čuva u Pomorskom muzeju u Dubrovniku.

⁶⁾ Prophatius Judaeus (1236 - 1304 A. D.) poznat i kao Ya'aqob ben Mahir ibn Tibbon, prvi je dao opis astrolab-kvadranta koji je u srednjem vijeku bio poznat kao quadrans novus.

⁷⁾ Vidi bilješku 2).

⁸⁾ Collection Leonard Linton. Paris 1980, str. 189.

⁹⁾ U katalogu je pogrešno čitanje 1320. po H. (1901/2 A. D.).

¹⁰⁾ J. Mulaomerović, Jedan stari astronomski instrument iz Konjica. Hercegovina, 3, 1983, str. 79 - 86.

Jasminko Mulaomerović

ISLAMIZIRANI GRCI

Enes Karić: »NEKI ASPEKTI ENCIKLOPEDIJE IHVANUS SAFA«, SARAJEVO 1986, 130 str.

Islamska kultura i civilizacija iznedrile su brojna značajna književna, filozofska, naučna i umetnička dela čiji su autori i danas žive, autentične i slavljene ličnosti bez obzira na to što su protekli vekovi od vremena njihovog stvaranja i života. Ta ista kultura i civilizacija koja po mnogima čini most između grčke i evropske duhovnosti, blistala je vekovima svim svojim sjajem i dostizala takve visine i uzlete da se samo time može objasniti ogroman romantičarski zanos i entuzijazam u proučavanju starog Orijenta u 18. i 19. veku.

Istok je istočnjaštvo kao duhovna potreba i neutaživa žed ljudi željnih misao-

ne okrepe i otrežnjenja i danas je, zahvaljujući svom nepresušnom nasleđu, svetionik ideja i baštinik jednog sjajnog, stoletnog civilizacijskog uspona. Zaista, kao da se čitav Orijent trudio da živi po maksimi svoje religije islama: ići napred i doći do neba, popeti se u više sfere, osloboditi se telesnosti i banalnosti i izdići se do apsoluta, do Jednog.

U krilu te i takve civilizacije nastale su Poslanice Ihvanus Safa ili enciklopedija Ihvanus Safa koje predstavljaju kolosalan podvig islamskog duha u težnji da svojevrsan rezime svih do tada poznatih naučnih disciplina napajajući se na delima Platona, Aristotela, Pitagore, Plotina,

indijske i persijske tradicije i islama kao religije koja je nalagala da se nauka traži »pa makar i u Kini«. »U Enciklopediji kao da su drevni filozofi Grčke primili islam i kao da je islam na jedan uspešan način postao grčki«¹.

Šturi i krajnje oskudni podaci o Ihvanus Safa, Čistoj braći iz Basre 10. veka, nisu obeshrabilili Enesa Karića da u svom magistarskom radu da pregled najznačajnijih obeležja Poslanica ovih prvih poznatih enciklopedista u istoriji civilizacije. Naprotiv! Čini se da je izazov tim bio veći pogotovu kada se ima u vidu da je literatura na našem jeziku o filozofima iz Basre gotovo zanemarljiva. Imajući tako pred sobom nimalo lak zadatak, Karić je oslanjajući se na saznanja kako zapadnih tako i istočnih autora dao zanimljiv i teorijski utemeljen rad koji baca više svetla na anonimne, a tako značajne enciklopediste i erudite arapskog halifata. »Postoje veliki ljudi koji su djelovali pod punim svetlom povijesti i čija su djela do nas došla cjelovita, postoje i oni o kojima dosta znamo od njihovih učenika i onih koji su o njima čuvali uspomene, ali čija su djela nestala. Ihvanus Safa predstavljaju one velikane koji su nam nakon svega ostali ipak nepoznati »jer se predstavljaju kao bratstvo članova koji ne govore svoja imena« (Henry Corbin)².

Iako su Ihvanus Safa prvenstveno enciklopedisti, oni su i stvaraoci osobenog filozofskog učenja u kome ima i platonizma i ismailizma i sufizma i pitagorejstva. Ukratko to je učenje izmirilo ili bolje rečeno »islamiziralo« platonovsku i uopšte grčku idealističku filozofiju. Stvarali su u vreme žestokih verskih obračuna i sukoba i delovali kao tajni savez odolevajući tako zubu vremena i gnevu uskogrudosti i isključivosti. Iako su im Poslanice, njihov ukupno 51 ili 53 kako tvrdi Šarif, spaljivane, prevedene su na turski i persijski jezik da bi ostale kao najrečitiji primer da je moguće uspostaviti dijalog između tako udaljenih i oprečnih sistema kakvi su grčka filozofija i muslimanska vera i Kur'an.

U čemu je dakle, tajna Čiste braće? Najpre u njihovoj učenosti i sveznanju, u upornosti i talentu, u posvećenosti ideji stvaranja i kontemplaciji, u razudnosti i duhovnoj neomeđenosti njihovog dela, u toleranciji, u intelektualnom poštenju i čistoti. Enes Karić je to potvrdio ukazujući na najbitnije aspekte njihove filozofije i obrazlažući postepeno njihovo učenje o brojevima, jeziku, emanaciji, čoveku kao mikrokosmosu i svetu kao harmoniji i redu.

Poput mnogih orijentalista i poznavalaca koji su u osnovi naukovanja Ihvanus Safa videli njihovu teoriju brojeva, Karić je upravo tome pšvetio najviše mesta. Stav o Jednom kao prvom pokretaču, o broju jedan kao jedinstvenom broju, koji ne nastaje iz prethodnog, enciklopedisti su preuzeli od Pitagorejaca i u muslimanski monizam (prisetimo se šeħade: »Nema Boga osim Alaha, a Muhamed je njegov poslanik«) skladno ukomponovali simboliku brojeva starih Grka. Ovi mudri i učeni ljudi koje su krasile »začudenost, šutnja, slušanje, razmišljanje, postupanje po naučenom, iskrenost i permanentno podsjećanje da je znanje Allahova blagodat i da se ne treba ponositi sa naučenim«, čoveka su doživljavali kao najsavršenije biće stvoreno od Boga, biće čiji i sam telesni izgled i uspravan stav aludiraju na težnju duše ka uzletu i oslobađanju u jedinstvu sa Večnim (kako je to blisko sufizmu). Čovek, biće kojim se Čista braća ushićuju, i nauka kojoj su posvetili svoje živote, rečito govore o duhovnoj klimi u kojoj su stvarali, o dionizijsko-religijsko-mističnom pogledu na svet. Podjednako su veliki i kada raspravljaju o broju, muzici, moralu, geometriji, emanaciji, mikrokosmosu, jer u svemu nalaze harmoniju, logičan sled i poredak, ne dopuštajući da bilo šta poremeti tu harmoniju. »Naše učenje i naš pravac obuhvaća sve pravce« govorili su Ihvanus Safa, duhovne kosmopolite 10. veka.

Knjiga »Neki aspekti enciklopedije Ihvanus Safa« za sada je prvi naučni doprinos skidanju vela tajne oko mislilaca iz Basre kod nas. Pryi i nadamo se ne jedini, jer se od islamskih enciklopedista i danas može mnogo naučiti.

Enesu Kariću dugujemo zahvalnost ne samo za temeljno i savesno urađenu studiju već i za prevode pojedinih odlomaka enciklopedije koji imaju i značajnu književnu vrednost.

Kao što Poslanice Ihvanus Safa svedoče o tome da ljudski duh nema granica i da se ni jedna kultura ne može posmatrati kao sama sebi dovoljna i potpuna, tako i rad Enesa Karića daje podstrek da se istraje u nastojanjima za duhovno pomirenje našeg i istočnjačkog načina života i mišljenja, da se uspostavi trajni i plodonosni dijalog među raznorodnim kulturama i narodima, baš kao što je to učinjeno još u 10. veku u Basri.

¹ Karić, E: »Neki aspekti...«, str. 113.

² Vid. Šarif M. M.: »Historija islamske filozofije«, Zagreb 1988, str. 304

ŠEJH SADI ŠIRAZI, ĐULISTAN. Prevod s perzijskog jezika, bilješke i objašnjenja Salih A. Trako, Gazi Husrev-begova biblioteka i Izdavačka djelatnost El-kalem, Sarajevo, 1989, 233 str.

Nedavno je u prevodu Salih A. Trake objavljeno djelo *Đulistan* perzijskog pjesnika Abu Abdullaha Mušrifuddina ibn Musliha aš-Širazija, kod nas i u svijetu poznatijeg kao Šejh Sadi ili Sadi Širazi.

Šejh Sadi Širazi je, po riječima Fehima Bajraktarevića, »neosporno najveći perzijski didaktični pjesnik, a u Evropi je vjerovatno, uz Hafiza, najcjenjeniji istočni pjesnik uopšte.« (Pregled istorije perzijske književnosti, Beograd, 1979, 50.). Šejh Sadi je rođen početkom XIII vijeka u pokrajini Širaz i za svog dugog života napisao je veliki broj arapskih i perzijskih kasida, gazela, rubajija, klata (epigrama) i prozih rasprava, ali slavu i nezaborav pribavila su mu dva remek djela *Bustan* (Vrtnjak) i *Gulistan* (Ružičnjak) koje je napisao u zrelim godinama svog života i to, samo, za dvije godine.

Iako je nastao u trinaestom vijeku (1258. godine), vijeku obilježenom islamskim misticizmom (tašawwufom), Sadijev *Đulistan* nije čisto sufijsko djelo niti je Sadi vatreni pristalica tašawwufa. On cijeni učenje pravih sufija, ali njegova pobožna osjećanja su čisto praktične prirode i on uz ideje o vječnom nudi i svoje.

Đulistan spada u poučna, didaktična djela, koja su bila veoma omiljena u perzijskoj književnosti. To je skladna kompozicija rimovane proze i stih. Proza je data u obliku kratkih, nezavisnih priča (hikaja) koje su povezane određenom tematikom unutar jednog poglavlja. Stihovima se pokušava postići dvostruko: poruku učiniti snažnijom i djelu dati estetsku vrijednost. Naime, u istoriji književnosti je poznato da se oduvijek nastojalo didaktično »zaodjenuti« u poetsko ruho. Sadijev cilj je da kroz formu različitih priča da savjet moralne ili čisto praktične prirode. On je veliki moralista i etičar, a iznad svega veoma mudar, lukav i dosjetljiv čovjek.

Đulistan je zbornik savjeta i ideja kako najbolje živjeti ovaj kratki život, a, pri tome, ostati ljudski čestit. U *Đulistanu* ima pravde i nepravde, bogatstva i siromaštva, ljubavi i mržnje, ili, kako reče prevodilac u predgovoru, «... u *Đulistanu* zaista ima svega toga, a ipak najviše mudrosti, one iskonske, narodne, nataložene u ljudskom rodu valjda otkada on postoji. I zato nas *Đulistan* i danas, nakon punih sedam stoljeća, poučava, razveseljava i zanosi, čini nas boljim, plemenitijim, mudrijim, i kao uhvaćeni u zamku, a da nismo svjesni toga, počinjemo i sami raz-

mišljati o onim primarnim pitanjima: dolasku na svijet, smislu življenja i besmislu...«

Šejh Sadijev *Đulistan* sastoji se od Uvoda i osam poglavlja, a prevodilac je dao predgovor i Rječnik manje poznatih riječi.

U predgovoru (str. 9-14) nas prevodilac upoznaje sa životom i djelom Šejha Sadija Širazija, sa sadržajem, ciljevima i idejama *Đulistana* i daje nam kratak pregled komentara ovog djela, koji su napisani ranije.

Uvod (str. 15-27) je napisan u stilu tradicionalnog invokacija, u kojem pisac hvali i veliča Allaha i svog mecenu, sultana Ebu Bekra. Zatim navodi povod za pisanje ovog djela, te nas ukratko obavještava o sadržaju i godini kada je djelo nastalo.

»O životu careva« naslov je prvog poglavlja (str. 29-69) sastavljenog od 41 priče u kojima Šejh Sadi izlaže predanja iz života bivših careva. U tim pričama on hvali pravedne vladare, a onima koji to nisu daje savjete kako da vladaju i poziva ih na pravednost i darežljivost, te ih podsjeća na prolaznost svega, pa i života.

U drugom poglavlju (str. 71-103) u 49 priča piše »O naravi derviša«. Ovdje ima dosta i autobiografskih kazivanja jer su mnoge priče napisane u prvom licu i odnose se na događaje koje je Šejh Sadi doživio na svom tridesetogodišnjem putovanju po islamskom svijetu. U ovim pričama opisani su ljudi koje je sretao, s kojim se družio i putovao, a posebno ističe vrijednost, plemenitost, velikodušnost, pobožnost, smirenost, poštenje i skromnost pravih derviša.

»O vrijednostima zadovoljstva onim što se ima« govori se u trećem poglavlju (str. 105-129). Ovo je tema 29 priča kroz koje se provlači i prolaznost života i neizbježna smrt u kojoj smo svi jednaki.

Sljedeće poglavlje, »O koristima šunje« (str. 131-136), sastoji se od 14 priča u kojima Šejh Sadi piše o mudracima, učenicima, te o pravilima lijepog ponašanja i govorenja.

Naslov petog poglavlja je »O ljubavi i mladosti« (str. 137-159). U 21 priči ima najviše sjećanja na vlastitu mladost i ljubav, ali to su priče o svim zaljubljenim, njihovim patnjama i radostima, i uticaju ljubavi na zaljubljene i na njihovo videnje voljene osobe.

U sljedećih devet priča (str. 161-167) Šejh Sadi nam piše »O nemoći i starosti«

i problemima koje godine donose sa sobom. Ovdje se osjeća žal za mladošću i radostima mladosti.

Kroz 19 priča u sedmom poglavlju (str. 169-190) on nam govori »O uticaju odgoja«, o neophodnosti obrazovanja, strogosti u odgoju od malih nogu, te o vrijednostima znanja i nauke.

U zadnjem poglavlju »O pravilima druženja« (str. 191-224) više su dati aforizmi i sentencije nego priče. U njima pisac savjetuje kako se treba opohoditi prema prijateljima, neprijateljima, mudracima i nezalicama, te piše o skromnosti, poštenju, strpljivosti i pravednosti.

Na kraju (str. 225-231) nalazi se Rječnik manje poznatih riječi. Veliko olakšanje pri čitanju, pored rječnika, predstavljaju i fus note u kojima nam prevodilac daje osnovne podatke vezane za mnogobrojne istorijske ličnosti, geografske pojmove, kao i objašnjenja nekih izreka. Na ovaj način *Dulistan* postaje pristupačan svim čitaocima i pruža užitek čitanja lijepog i poučnog teksta koji baca dio svjetla

na način rezonovanja i gledanja na život jednog od velikih perzijskih pisaca trinaestog vijeka.

Zbog dosjetljivosti i mudrosti koje sadrži, te nedostižne ljepote u jednostavnosti stila, *Dulistan* je mnogo čitan, prepisivan i preveden svugdje u svijetu, a stoljećima je prisutan i na našim prostorima, o čemu svjedoče brojni rukopisi *Dulistana* koji se čuvaju u zbirkama orijentalnih rukopisnih djela kod nas. Prevodilac se trudio da tu nedostižnu stilsku ljepotu *Dulistana* približi čitaocima, iako je i sam bio svjestan da nije objektivno moguće u prevodu izraziti snagu originala.

Ova knjiga studentima orijentalistike nudi bolji uvid u Sadijevo stvaralaštvo i proširuje saznanja o ovom značajnom pjesniku Srednjeg Istoka, a svim jugoslovenskim orijentalistima i ljubiteljima lijepe riječi pruža mogućnost da pročitaju, na našem jeziku, ovo djelo koje je zadivilo Istok i Zapad i nadživjelo vijekove.

Vesna Đukić

BAHTIJARNAMA klasično djelo perzijske književnosti, prevod sa perzijskog i predgovor dr Bećir Džaka, Sarajevo: Veselin Masleša, 1989. biblioteka »Pinguvin«

U Jugoslaviji danas postoji veoma mali broj djela iz oblasti perzijske književnosti i poezije koja su prevedena na srpskohrvatski jezik. Sada nećemo razmatrati razloge za to. Činjenica je da je jugoslovenskoj čitalačkoj publici uskraćeno zadovoljstvo upoznavanja sa jednom značajnom književnošću koja bi mogla obogatiti naša saznanja o raznovrsnosti čovjekovih razmišljanja o životu, ljubavi, dobru, zlu.

Stoga je vrijedna hvale odluka izdavačke kuće »Veselin Masleša« da jedno od takvih djela iznesne pred čitaoce.

»*Bahtijarnama*«, ili »Knjiga o Bahtijaru« spada u veoma stare iranske priče. Prema podacima, koje prevodilac dr Bećir Džaka daje u predgovoru, vidimo da postoji nekoliko različitih mišljenja o vremenu postanka *Bahtijarname*. Sigurno je to da je *Bahtijarnama* nastala na iranskom pahlevi jeziku. Kasnije je prepisivana, dotjerivana i obogaćivana stihovima po nahodjenju prepisivača. Predgovor ovog izdanja *Bahtijarname* nudi nam podatke o njenom nastanku i uobičajvanju kroz vjekove do danas. Prevod koji je pred nama nastao je na osnovu prečišćenog i ispravljenog rukopisa štampanog u Teheranu 1968. godine. Prevodilac se za

ovaj rukopis odlučio, kako nam navodi u predgovoru, zbog toga što je to najbolji tekst *Bahtijarname* na perzijskom jeziku nastao upoređivanjem mnogobrojnih rukopisa ovog djela.

Samo djelo su priče o iranskom kraljeviću Bahtijaru i to ispričane na način koji sa formalne strane podsjeća na pričanja iz »Hiljadu i jedne noći«. Prvih dvadeset stranica knjige je predgovor prevodioca sa podacima o nastanku i sadržaju *Bahtijarname*. Dalje slijedi sto dvadeset stranica Knjige o Bahtijaru podijeljenih na deset glava ili deset priča sa posebnim naslovima.

Sadržajno *Bahtijarnama* nudi saznanje o tome kako strpljenje i mudrost uvijek rezultiraju ispravnim odlukama, bilo da su u pitanju sitnice ili krupni životni problemi. Na nekim izdanjima se čak i kao moto knjige nalazi izreka profeta Muhameda: »Žurba je sotonska, a promišljenost božanska«. Od deset priča o Bahtijarnami pet se, zahvaljujući strpljenju i promišljenosti, završava sretno. Preostalih pet se, zbog ishitrenosti u donošenju odluka, završava nesretno. Stvaranju zapleta radnje u svim pričama doprinose ljubomora, sujeta, pohlepa ili strast. Priče

su obogaćene opisima mladih djevojaka i njihove ljepote sa dosta ustaljenim metaforičkim slikama.

Posebna vrijednost ovog izdanja Bahtijarname je postupak prevodenja. Naime, poznavao perzijskog jezika ne može promači uspio poduhvat prevodioca da jedan klasični tekst, kakav je Bahtijar-

nama, sa tipičnim osobenostima izražavanja na perzijskom jeziku, izloži dosljedno, a ipak pristupačno savremenom čitaocu. Tako živ i stilski dotjeran prevod, u koji je bez dvojbe uloženo mnogo znanja i strpljenja, može služiti i lingvistima za kontrastivno izučavanje perzijskog jezika.

Aida Damadžić

Dr Fehim Nametak, *PREGLED KNJIŽEVNOG STVARANJA BOSANSKO-HERCEGOVAČKIH MUSLIMANA NA TURSKOM JEZIKU*, Gazi Husrevbegova biblioteka, Sarajevo, 1989.

Književnost naših ljudi na orijentalnim jezicima predstavlja značajan segment našeg kulturnog nasljeđa. Ova je oblast već duži niz godina predmet interesovanja prije svega naših orijentalista, ali i naučnika druge vokacije. U posljednje vrijeme objavljeno je više priloga iz ove oblasti. Spomenut ćemo kao najvažnije knjigu Hazima Šabanovića *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* (Sarajevo 1973), koja ima biobibliografski karakter (obrađuje ukupno 239 autora), te knjigu *Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta* (Wien, 1973.) autora Smaila Batića. Uprkos tome, književnost koja je nastala u našim krajevima u vrijeme Osmanskog carstva još uvijek nije dovoljno istražena i predstavljena javnosti. Stoga pažnju zavređuje najnovija studija o tom segmentu našeg stvaralaštva, *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku* dr Fehima Nametka.

Prema riječima autora (str. 5) knjiga je nastala kao rezultat dugogodišnjeg rada. Za razliku od dosadašnjih sumarnih pregleda koji su obuhvatali stvaralaštvo naših ljudi na sva tri orijentalna jezika, ovaj, kao što je i u naslovu naznačeno, obrađuje samo one stvaraoce koji su pisali na turskom jeziku.

U *Uvodu* (str. 7-9) autor daje osvrt na pisanu riječ u Bosni i Hercegovini u vrijeme osmanske vlasti naglašavajući da je najveći broj pjesnika pisao na turskom jeziku. Zato je, po mišljenju autora, i najvažniji turski segment.

Centralnom dijelu knjige prethode dva poglavlja. U prvom, koje nosi naslov *Dosadašnja proučavanja naše književnosti na turskom jeziku* (str. 11-19), dat je pregled svih do sada načinjenih priloga koji se odnose na ovu oblast. Drugo poglavlje pod naslovom *Vrste i oblici u našoj književnosti na orijentalnim jezicima*

(str. 21-44) obrađuje pjesničke oblike divanske književnosti kojoj pripada najveći dio djela na turskom jeziku nastalih u Bosni i Hercegovini.

Najvažniji dio knjige čini poglavlje *Književnost na turskom jeziku* (str. 45-252) u kojem je obuhvaćeno 116 pjesnika. O svakom pjesniku navedeni su biografski podaci, nabrojane njegove najvažnije pjesme i istaknute osnovne karakteristike njegovog stvaralaštva. Autor navodi stihove pjesnika u vlastitom prevodu ili u ranije objavljenim prevodima. Pjesnici su obrađeni po stoljećima, što je nov postupak, jer u dosadašnjim pregledima ovakva podjela nije bila primjenjivana.

Predstavljanje stvaralaštva na turskom jeziku koje je nastalo u Bosni i Hercegovini započinje XV stoljećem i pjesnikom po imenu Derviš Jakup-paša Bošnjak. Nakon ovog najkraćeg poglavlja u knjizi (str. 47-48) slijedi drugo koje obuhvata sedamnaest pjesnika XVI stoljeća (str. 49-77).

U vrijeme kada se u našim krajevima javlja pisana riječ na turskom jeziku, proza je bila malo zastupljena. O tome autor govori u poglavlju *Proza XV i XVI stoljeća* (str. 79-81) izdvajajući među najvažnije prozaiste Nesuha Matrakčiću.

U knjizi je naglašeno da je XVII stoljeće zlatno doba divanske poezije u Bosni i Hercegovini kako po broju stvaralaca tako i po vrijednosti književnih djela. Tako poglavlje *XVII stoljeće – poezija* (str. 83-135) obuhvata dvadeset devet pjesnika među kojima pažnju privlače sljedeći: Aga Dede iz Dobora, koji je kao i njegov savremenik Gundulić, opjevao pohod sultana Osmana II na Poljsku (str. 84), Mehmed Nerkišija, pisac »ukrasne proze«, jedan od najvažnijih autora u cijelom Osmanskom carstvu (str. 96), te Hasan Kaiimija, pjesnik koji je u narodu bio veo-

ma popularan, čak u XVIII i XIX stoljeću (str. 120).

Na str. 133-135 autor je pod posebnim podnaslovom *Ostali pjesnici XVII stoljeća* naveo imena još petnaest manje poznatih pjesnika, godine njihove smrti, podatke gdje je pjesnik spomenut i naslov pjesme po kojoj je ostao zabilježen. Osim ovih autor daje i sasvim nova imena, npr. imena deset mostarskih pjesnika koji se spominju u jednom nedavno pronađenom kodeksu u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

U odnosu na raniji period, u XVII stoljeću je mnogo više stvaralaca proznih djela. U poglavlju pod naslovom *Proza XVII stoljeća* (str. 137-150) obrađeno je osam imena. Prema književno-historijskom značaju svog djela ističu se Kodža Muerrih i Ibrahim Alajbegović Pečevija. Uz Mula Mustafu Bašeskiju (XVIII stoljeće) oni spadaju u naše najznačajnije hroničare na turskom jeziku.

Naredno poglavlje obuhvata pjesnike koji su stvarali krajem XVII i početkom XVIII stoljeća (str. 150-194). Najznačajnije mjesto pripada Sabitu Uzičaninu koji se u ovoj knjizi izdvaja kao naš najveći pjesnik na turskom jeziku. Kako je ovo vrijeme značajnih historijskih zbivanja u Osmanskom carstvu, pjesnici nekada opjevavaju bitke i prelomne događaje tog vremena. Stoga je autor ove knjige u posebnom podnaslovu *Austro-turski i rusko-turski ratovi u književnosti* (str. 165-194) obradio dvadeset tri od ukupno dvadeset šest pjesnika koji tematski pripadaju ovom poglavlju.

Kako i sam autor konstatuje u poglavlju *XIX stoljeće - poezija* (str. 207-232), krajem XVIII i početkom XIX stoljeća osjeća se stagnacija u stvaralaštvu divanske poezije u Bosni i Hercegovini. Manje je novih pjesničkih imena, a još manje

onih čija poezija kvalitetom zavređuje pažnju. U ovo poglavlje uvršteno je osam pjesnika, među kojima se svojim talentom ističu Fadil-paša Šerifović i Arif Hikmet Rizvanbegović Stočević.

Od pjesnika koji su nastavili stvarati na turskom jeziku i nakon uspostavljanja austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini ovdje su spomenuta četiri pjesnika u posebnom poglavlju pod naslovom *Austrougarski period - poezija* (str. 233-236).

XIX stoleće - proza (str. 237-252) posljednje je poglavlje u knjizi. Obuhvata trinaest stvaralaca među kojima je najznačajniji Mehmed Enverija Kadić. On je u svom *Zborniku*, koji se čuva u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu, ostavio historijsku i književnu građu izuzetne vrijednosti.

Knjiga se završava Indeksom imena (str. 255-266) i Popisom izvora i literature (str. 267).

Publiciranjem ove studije javnosti je predstavljen značajan broj *novih pjesničkih imena*, koja su ranijim istraživačima bila potpuno nepoznata, što predstavlja i njen najveći doprinos. Autor naglašava da ova knjiga nije mogla obuhvatiti sve pjesnike koji su stvarali na turskom jeziku, najprije zbog nedovoljno pouzdanih podataka o njima, ali i zbog ograničenosti prostora.

Istaknuli bismo da ova knjiga nije kompilacija dosadašnjih pregleda stvaralaštva naših ljudi na orijentalnim jezicima, nego originalno djelo koje je nastalo kao plod naučnog i stručnog rada na rukopisnim izvorima. Smatramo da je studija vrlo podsticajna za dalja istraživanja, te se može očekivati da će je slijediti i druge koje bi dale kompletan pregled stvaralaštva naših ljudi na arapskom i perzijskom jeziku.

Kerima Filan